

Omsorg – handling eller føleri?

En kritisk analyse av Kari Martinsens omsorgsteori

Solveig Lyngfoss

Spesialsykepleier, Master i sykepleievitenskap

Akershus Universitetssykehus, Lørenskog

slyngfoss@hotmail.com

Solveig Hauge

RN, PhD

Institutt for helsefag og Senter for omsorgsforskning – Sør, Høgskolen i Telemark

solveig.hauge@hit.no

Typer artikkel: Vitenskapelig artikkel

Antall ord artikkel: 4836

Antall ord sammendrag: 138

Antall ord engelsk sammendrag: 160

Abstrakt

Innen sykepleiefaget har det blitt hevdet at omsorg er et uklart, affektivt og dårlig definert begrep, hvis innhold er blitt synonymt med en emosjonell praksis på bekostning av kunnskaper og ferdigheter. Hensikten med denne artikkelen er å analysere og drøfte hva som menes med omsorg og hvorvidt det er grunnlag for å hevde at omsorg er et uklart, affektivt og dårlig definert begrep. En tekstanalyse, basert på dekonstruktiv kritikk med en systematisk og trinnvis gjennomgang av Kari Martinsens omsorgsteori, viser at emosjonell tolkning av innholdet er legitimt på bakgrunn av en filosofisk og emosjonell språkdrakt. I tillegg inneholder teorien ideologiske føringer som kan virker forstyrrende på det egentlige budskapet. Ved å eliminere slike elementer, viser analysen at omsorg derimot en naturlig menneskelig atferd som i hovedsak betyr å hjelpe et medmenneske.

Nøkkelord: Dekonstruktiv tekstanalyse, menneskesyn, omsorgsmoral, nestekjærighet.

Care – action or affection?

A critical analysis of the Kari Martinsen`s philosophy of caring

Abstract

Within the nursing profession, it has been argued that care is a vague, affective and a poorly defined concept, whose content has become synonymous to an emotional practice at the expense of knowledge and skills. In this article we will analyze and discuss what is meant by care and whether there is evidence to suggest that care is a vague, affective and poorly defined concept. A text analysis based on deconstructive criticism, with a systematic step by step approach of the Kari Martinsen`s philosophy of caring, indicates that an emotional interpretation of the content is legitimate on the basis of a philosophical and emotional language. In addition, the ideological constraints interfere with the actual message. By eliminating such elements, the analysis indicates that care, however, is a natural human behavior that mainly means to help a fellow human being.

Key Words: Deconstructive analysis, humanity, care ethic, charity.

Omsorg – handling eller føleri?

Omsorg som begrep ble aktualisert på slutten av 1970- og begynnelsen av 1980-tallet i forbindelse med positivismekritikken innen sykepleiefaget (Kirkevold, 1992; Morse, 1990). Watson (1999) hevder at den positivistiske tenkningen innen sykepleiefaget var gått så langt, at det ble ansett som uprofesjonelt å involvere seg med pasientene. Fra gradvis å uttrykke en vitenskapsfilosofisk og profesjonssosiologisk kritikk, introduserte kritikerne en alternativ faglig tradisjon basert på fenomenologi og hermeneutikk (Kirkevold, 1992; Melis, 2007). Denne skoleretningen introduserte på begynnelsen av 1980-tallet ”omsorg” som en motvekt til det de oppfattet som ”den profesjonaliserte sykepleien” (Kirkevold, 1992). Pr. i dag er omsorg så integrert i sykepleiefaget, at enkelte identifiserer sykepleie som ”omsorgsprofesjonen” (Orem, 2001) og definerer omsorg som sykepleiens grunnlag (Leininger, 1988a, 1988b; Watson, 1999).

Som begrep har omsorg hatt en enorm innflytelse på sykepleiefilosofi, utdanning og forskning (Morse, 1990), men prosessen med å integrere omsorg har ikke foregått uten diskusjon (Melby, 1990). Siste gang omsorg ble debattert i fagkretser var rundt tusenårsskiftet, hvor kritikerne hevdet at omsorgstenkningen i sykepleiefaget har bidratt til en ”varmebølge” på bekostning av kunnskaper og praktiske ferdigheter (Heggen, 2000; Kvåle, 1999). Sykepleien ble beskrevet som et væremåtefag uten faglig egenart, med en overdreven og ukritisk vektlegging av følelsenes betydning som yrkeskompetanse, hvor en skal føle det den andre føler. Martinsen (2005) oppfattes å ikke dele kritikernes syn på at ”varmebølgen” var forårsaket av omsorgstenkningen. Paradokset er at teori om omsorgs ikke synes å ha

klargjort hva omsorg egentlig er. Ulike studier viser at omsorg oppfattes å være et dårlig definert, uklart og affektivt begrep (Austgard, 1999; Kvåle, 1997, 1999; Morse, 1990). Dette til tross for at omsorg som begrep i leksikalsk forstand har en klar betydning: Det handler om å ta vare på og vise hensyn til hverandre (Cappelens Leksikon, 1986).

Ettersom Kari Martinsen er den teoretikeren som i størst grad har preget omsorgstenkningen i Norge (Kirkevold, 2000), har det vært nærliggende å tro at det nettopp er hennes omsorgsteori som kan gi svar. Dette er årsaken til at Martinsens omsorgsteori i ”Omsorg, sykepleie og medisin” fra 1991 er gjort til gjenstand for en tekstanalyse, basert på førsteforfatters mastergrad (Lyngfoss, 2011). Formålet er å avklare hvorvidt omsorgsbegrepet er så uklart og affektivt som det hevdes.

Metode

Metodisk er tekstanalysen inspirert av dekonstruktiv tenkning. Dekonstruksjon, også kalt dekonstruktiv kritikk, er én av flere retninger innen poststrukturalismen (Hastrup & Clausen, 2005) som hører til under kategorien tekstlesning og setter teksten i sentrum (Hauge, 1995). Metoden ble innført i de akademiske kretser av Jacques Derrida på slutten av 1960-tallet (Hastrup & Clausen, 2005; Norris, 2002; Tyson, 2006) og befinner seg således innenfor den kvalitative tradisjon.

I dagliglivet tar vi språket vårt for gitt, med den antakelsen at det kommuniserer det vi ønsker det skal (Bloom, De Man, Derrida, Hartman & Miller, 2004; Norris, 2002; Tyson, 2006). Dekonstruktiv kritikk av språket er derimot basert på overbevisningen om at språket er mye mer upresist og tvetydig enn vi er klar over. Ettersom vi eksisterer innenfor språket vi var født til, tenker, ser og føler vi i form av språk. Hvordan vi forstår verden og oss selv er et resultat av hvordan språket lærte oss det. Et begrep kan for eksempel ha ulike betydninger i

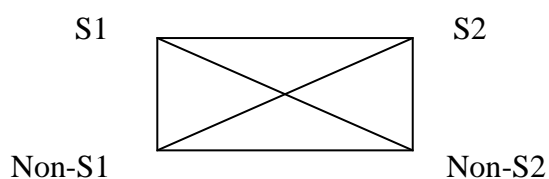
ulike kulturer. Det er årsaken til at dekonstruktiv teori oppfatter språket som helt ideologisk; Språket består kun av et utall motstridende, dynamiske systemer av oppfatninger og verdier som opererer til enhver tid i enhver kultur. Av den grunn har språket ingen endelig betydning og enhver fortolkning av meningsinnhold vil variere. Således ligger det en naturlig begrensning av metoden i forhold til fortolkerens bakgrunn og forståelse, både språklig, kulturelt og kontekstuell. En dekonstruksjon er av den grunn ingen endelig sannhet, men kan bidra til ny og utvidet forståelse av en tekst.

Dekonstruksjon betyr ikke destruksjon (Hastrup & Clausen , 2005), men at man i sin lesning plukker en tekst fra hverandre og deler en helhet opp i mindre komponenter for å oppnå innsikt i tekstens logiske sammenheng. Å praktisere Derridas lesestrategi er i følge Hauge (1995) å rette blikk og oppmerksomhet mot r det ekskluderende og marginaliserende i teksten, fordi det ekskluderende er mulighetsbetingelsen for tekstens sentrale mening. Dette til tross for at Derrida skal ha uttalt at han ikke har noen metode (Derrida, 2006; Hastrup & Clausen , 2005; Hauge, 1995). Likevel synes en viss struktur å være tilstede i følge Tyson (2006). Denne strukturen sammenfaller med en systematisk analysestrategi utformet av fem lærere ved Center for Litteraturvidenskab og Semiotik ved Odense Universitet, Danmark (Møller (red.), 2003). Analysestrategien er basert på en generell, trinnvis og systematisk gjennomgang av tekst og har en klar struktur, hvilket gjør analysen oversiktlig og etterprøvable.

Struktur

For det første må tekstens emner identifiseres i den hensikt å finne emnenes mange likheter og motsetninger i positive og negative fortegn. Dette fordi det forteller noe om meningen med og i en tekst, og hvor motsetningene er vesentlig for temaanalysen (Johansen, 2003a). For det andre vurderes motsetningene og likhetene i det Nielsen (2003) omtaler som

S-modellen. Hensikten er å få bekreftet betydningstotaliteten i en logisk ramme. S-modellen er en tenkt kvadrat, hvor den øverste horisontale linje utgjør ytterpunktene S1 og S2 som kontrære motsetninger, det vil si motsetninger som semantisk utelukker hverandre, for eksempel liv/død, men som ikke utelukker hele vår forestillings- og erfaringsverden. Den nederste horisontale linje utgjør variablene av S1 og S2, altså non-S1 og non-S2, og befinner seg vertikalt for S1 og S2. Videre er forholdet mellom S1 og non-S2, samt mellom S2 og non-S1, en kontradiktorisk motsetning og en forutsetningsrelasjon: S2 har non-S1 som sin kontradiktoriske motsetning og hvor non-S1 er en forutsetning for S1. Dette gjelder også for S1 som har non-S2 som sin kontradiktoriske motsetning og hvor non-S2 er en forutsetning for S2.

Figur 1. Illustrasjon av s-modellen

For det tredje må det finnes ut hvorvidt det i tekstens forløp skjer en overgang fra forekomsten av en eller flere betydningsstørrelser til deres motsetninger i den hensikt å finne tekstens handling (Johansen, 2003b). Handling er formålsbestemt og har utgangspunkt i en tilstand som av subjektet oppfattes som mangelfullt. For det fjerde letes det etter sammenheng, korrelasjon, i teksten. Det går ut på å undersøke om betydningsstørrelser fra

ulike semantiske områder er knyttet til hverandre, det vil si om det eksisterer overensstemmelser, påfallende uoverensstemmelser eller om korrelasjonen synes tilfeldig (Johansen, 2003a). Deretter omhandler strategiens femte trinn oversettelse av tekstens figurative språk, som en nødvendig øvelse for å kunne forstå tekstens kontekst. Kontekst, som siste øvelse, innebærer at fortolkningen ikke alene analyseres ut fra passasjer i teksten men også i forhold til andre deler av forfatterskapet, fordi det kan bidra til å oppklare uklarheter. For den totale forståelsen innebærer dette å sette teksten i den historiske, sosiale og her også ideologiske sammenhengen den ble produsert i.

Tekstutvalg

Kari Martinsen har en anseelig mengde tekster bak seg. Av disse har valget for analysen falt på kanskje den mest brukte boken i undervisningssammenheng i sykepleieutdanningen siden 1990-tallet; "Omsorg, sykepleie og medisin" fra 1991. Boken består av en rekke artikler skrevet over en tiårsperiode, fra rundt 1980- til 1990-tallet. Artikkelsamlingen er omarbeidet for tilpasning til bokform, men bærer likevel preg av at det er en samling av artikler, blant annet på grunn av gjentakende emner i ulike varianter, i ulike kapitler.

Boken består av tre deler. Del 1 omhandler "Omsorgsfilosofi og omsorg i sykepleien", del 2 "Sykepleiehistoriske essays" og del 3 "Medisin og helsevesenshistorie". Etersom fokus her er omsorg, er innledningen og del 1 valgt som materiale for analysen, fordi det er disse kapitlene som i hovedsak dekker emnet "omsorg". Innledningen gir en oversikt over hvordan forfatteren har tenkt organiseringen av emnene, samt en avkortet forklaring til særlig Del 1. Del 1 omhandler kapittel en, "En moralfilosofisk og sosialpolitisk forståelse av omsorgsbegrepet" og kapittel to "Omsorg i sykepleien". I tillegg er andre aktuelle deler av Martinsens forfatterskap vurdert i forhold til analysens kontekstuelle del.

Funn/diskusjon

Likheter og motsetninger

Ved gjennomgang av Martinsens (1991) omsorgsteori, er det i hovedsak identifisert syv emner. Emnene omhandler omsorg, menneskesyn, samfunnssyn, moral, omsorgsarbeid, sykepleie og kunnskapssyn. Hvert emne består av ulike antall begreper som innehar samme meningsbetydning, samt begreper i direkte opposisjon til disse meningsbetydningene.

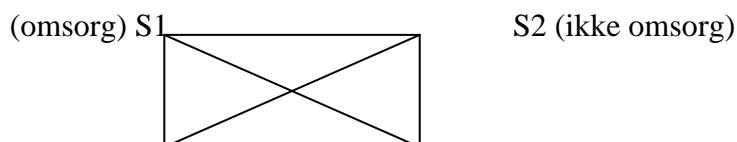
”Å bekymre seg for”, ”vise omtanke for”, ”ta hensyn til”, ”ta hånd om” og ”hjelp” er eksempler på like meningsbetydninger av omsorg og ansett som positive størrelser. Den negative motsatsen er ikke uttrykt eksplisitt, men det ikke-uttrykte er også et uttrykk (Nielsen, 2003). Unntakene er formynderholdning uttrykt som ikke-deltakende i den andre og sentimental omsorg som begrenser seg til egne følelser. Av den grunn oppfattes meningsmotsetningen som å hjelpe andre versus ikke å hjelpe andre, eller omsorg versus ikke-omsorg. Omsorgens grunnlag hevdes fundert i menneskesynet, der den positive størrelsen er uttrykt gjennom et kollektivistisk menneskesyn hvor vi erkjenner avhengighet av hverandre, er altruistisk, realiserer oss selv i relasjoner og tar medansvar. Den negative bygger på individualisme forstått som uavhengighet, egoisme, selvrealisering og eget ansvar. Menneskesynet later til å ha klare paralleller til samfunnssynet hvor det implisitte sosialistiske samfunnssynet som positiv størrelse er altruistisk, er for sosial integrasjon, deltakelse og felleskap. Motsetningen er det eksplisitte markedsliberalistiske med individualisme, egeninteresse, splittelse, konkurranse, kontraktsforhold, urettferdighet, ulikhet og ekskludering som like meningsbetydninger. Sist men ikke minst, ligger emnet moral, som overordnet rettesnor på både individ- og samfunnsplan. Moral innehar positive begreper som dagliglivets moral, omsorgsmoral, moralsk skjønn og omsorgsrasjonalitet som like

meningsbetydninger. Motsatt er ytre regeletikk, utilitarisme, formålsrasjonalitet, liberalisme og sentimental omsorg like meningsbetydninger i negativ forstand.

Omsorgsarbeid forstås som deltakelse, ikke-spesialisert arbeid, situasjonsforståelse, praktisk handling, generalisert gjensidighet og anerkjennelse som meningsbetydninger i positiv fortegn. Også her ligger den negative motsetningen implisitt i teksten som fravær av de positive trekkene og velges derfor omtalt som ikke-omsorgsarbeid. Omsorgsarbeid berører også sykepleien som innehar like meningsbetydninger som praktisk fag, faglært omsorgsarbeid, kunnskapsfag, ferdighetsfag og yrkesfag som positive størrelser i motsetning til amatørisk, hvor kunnskaper og ferdigheter mangler. Videre har kunnskapssynet innen sykepleiefaget to hovedmotsetninger hvor den uartikulerte, uformaliserbare, ikke-begrepsmessige, erfaringsbaserte, tause og ekspertkunnskapen er like meningsbetydninger i positivt fortegn. Motsatt er den artikulerte, formaliserbare, begrepsmessige, regelstyrte, tekniske og spesialiserte kunnskapen begreper med lik meningsbetydning i negativt fortegn.

Temaanalyse

Det andre ledd i analysen er å vurderes motsetningene og likhetene ved hjelp av S-modellen. Settes motsetningsstrukturene inn i S-modellen, vil S1 for eksempel utgjøre ”omsorg” og S2 ”ikke-omsorg” som kontrære motsetninger. Den kontradiktoriske motsetningen til ”omsorg” (S1) vil for eksempel kunne være ”ikke å hjelpe” (non-S2) og forutsetningen for ”ikke-omsorg” (S2). Den kontradiktoriske motsetningen til ”ikke-omsorg” (S2) vil da være ”å hjelpe” (non-S1) og en forutsetning for ”omsorg” (S1).

(å hjelpe) Non-S1

Non-S2 (ikke å hjelpe)

Figur 2. Eksempel på anvendelse av S-modellen

S-modellen bekrefter således analysen og fortolkningen av motsetningsstrukturene i teksten, slik den er forstått her. Ut fra dette kan temaet i Martinsens (1991) omsorgsteori formuleres. Det kan for eksempel uttrykkes som forskjellen mellom en god og en ond verden, forskjellen på en verden med og uten omsorg, eller kollektivism versus individualisme. Kort sagt kan man si at omsorg innebærer et godt og inkluderende samfunn for alle, er kollektivistisk og har universalismeprinsippet som ledende verdi. Motsatt er et samfunn uten omsorg individualistisk, hvor medlemmenes lykke og verdi avhenger av egne ressurser, et menneske- og samfunnssyn fremmet av markedsliberalismen. Ut fra dette er det nærliggende å sette likhetstegn mellom det Martinsen (1991) beskriver som omsorg og det hun beskriver som kollektivism på både mikro- og makronivå: Det handler om å ta vare på hverandre innenfor både det mellommenneskelige og samfunnspolitiske plan.

Handling og transformasjon

Ved første øyekast kan Martinsens (1991) omsorgsteori synes fjernt fra emnet ”handling”. Dog handler teorien angivelig om omsorg og den betydningen det har for vår felles livsverden. Når Johansen (2003b) definerer handling som den måten et subjekt forsøker å bringe sin verden i overensstemmelse med sin ønske- og intenderende verden, kan handling synes mer aktuelt enn først antatt. Handlingen er altså formålsbestemt og har en tilstand som av subjektet oppfattes som mangelfullt.

Ut fra det alethiske system, sannhetssystemet, hadde målet vært fullt oppnåelig dersom alle hadde tenkt og gjort det samme. Innenfor det epistemiske system, vitensystemet, vet vi at ”verden” er både god og ond, fordi vi har erfart og lært det. Å få den til å bli god må læres og krever en holdningsendring, en moralsk diskurs, som går ut på å bevisstgjøre leseren til å tenke og handle ut fra altruisme fremfor individualisme. I det axiologiske system, verdssystemet, er et samfunn hvor alle bryr seg om og tar vare på hverandre ansett som godt. Dersom menneskeverdet hadde lik verdi uavhengig av tilstand, plikter og rettigheter, ville en skjev fordeling av ressurser ikke eksistert, like lite som nedvurdering av avhengighet. Sett ut fra at alle kan komme i en situasjon hvor de trenger hjelp fra andre, er altruisme er verdi det er verdt å tilstrebe. Nettopp dette gjenspeiler det deontiske system, pliktsystemet, hvor viten om at det kan være du som har behov for hjelp i morgen, virker forpliktende i forhold til andre: Den holdningen til og hjelpen du gir, er den du risikerer å bli møtt med selv. Forpliktelsen overfor andre er derfor også en forpliktelse overfor seg selv.

Det er altså i holdningsendringen fra en individualistisk tenkning og moral til en kollektivistisk at transformasjonen ligger, ikke i omsorgen i seg selv. Omsorgen ville være en ønskverdig og villet konsekvens, fordi omsorg er noe som må erfares og læres i dagliglivet. Av dette kan det sies at den rette læringen vil gi det rette menneskesynet og derved den rette holdningen i og til samfunnets medlemmer.

Korrelasjon

Korrelasjonen mellom menneskesynet innen kollektivismen og individualisme synes å være konsekvent i teksten. Det kollektivistiske menneskesynet er altruistisk, er for en rettferdig fordeling av ressurser og har universalismeprinsippet som ledende moralsk prinsipp. Motsatt er det individualistiske menneskesynet basert på selvforvaltning, uavhengighet, ulikhet og har regelstyrt etikk som moralsk prinsipp. Gjennomgående er den svake alltid

hjelpetrengende og avhengig, mens den sterke er selvforvaltende og (innbilt) uavhengig. Den sterke har makt, den svake avmakt.

Det som ikke korrelerer er at omsorg blir heftet til et bestemt menneskesyn. Dette til tross for at Martinsen (1991, s. 15) hevder at omsorg som fenomen ”gjelder for ulike kulturer til ulike tider”. Således kan omsorg ut fra definisjonen ikke være avhengig av menneskesyn, enten det er kollektivistisk eller individualistisk.

Et annet område er ”moralens medfølende motivasjon”, grunnlagt i omsorgsmoralen med den barmhjertige samaritanen som forbilde. Samaritanen ”..syntes inderlig synd på..” (Martinsen, 1991, s. 15) og handlet i samsvar med følelsen. Å synes inderlig synd på og ”..å leve seg inn i den andres situasjon..” (Martinsen, 1991, s. 55) kan vanskelig ses på annen måte enn at det er følelsen som er styrende for handlingen. Når handlingen styres av følelser, korrelerer ikke dette med at handlingen er rasjonell, særlig med tanke på at handlingen utføres med ”mindre vekt på.. bevisste valg..” (Martinsen, 1991, s. 18) og ”fordi det føles riktig” (Martinsen, 1991, s. 26). Dersom handlingen ses som rasjonell fordi den tar utgangspunkt i den konkrete situasjonen, kan den likevel ikke være rasjonell fordi den tar utgangspunkt i en følelse og forståelse basert på liknende situasjoner. Ergo kan den konkrete situasjonen ikke være konkret i seg selv, men en sammenlikning. Når det gjelder ”moralens medfølende motivasjon” kan likevel ikke ”..moral reduseres til subjektive emosjoner..” (Martinsen, 1991, s. 50), noe Martinsen (1991, s. 50) begrunner med at ”..da kan ikke moralske normer.. diskuteres og.. påby eller forby oss noe..”. Med påbud og forbud er vi inne på ytre regeletikk som Martinsen (1991) oppfattes å stille seg kritisk til. Samtidig er universalismeprinsippet et prinsipp, altså en regel, som er av ytre karakter og heller ikke ”taus”.

Et tredje område er omsorgens ”nestekjærlighet”; ”følelsen av å stå andre nær” og ”å handle mot andre som vi vil andre skal handle mot oss” (Martinsen, 1991, s. 14).

Formuleringene kan oppfattes som at omsorg er et frivillig, naturlig tilkommet og følelsesmessig engasjement; å ta vare på hverandre er ”..det mest naturlige og fundamentale ved menneskets eksistens.” (Martinsen, 1991, s. 69), og står i kontrast til universalismeprinsippets forpliktelse om å ta vare på svake. Universalismeprinsippet kan derfor tolkes som at omsorgens følelsesmessige engasjement ikke er så naturlig som det først hevdes.

Figurativt språk

Det mest åpenbare symbolet i Martinsens (1991) tekst, er liknelsen om den barmhjertige samaritanen, hvis handling er et forbilde for alle og er gjentakende i ulike deler av hennes teori. Samaritanenes handling er formulert i universalismeprinsippet som et symbol på det medansvar vi alle har for hverandre og oppfattes å ha paralleller til Kants (2004, s. 62) kategoriske imperativ: ”Act so that the maxims of thy action might become a universal law”. Mens imperativet hos Kant var ment som en allmenn plikt uavhengig av følelser, fordi følelser ikke er pålitelige kilder til handling, er universalismeprinsippet hos Martinsen (1991) motivert av moralske følelser.

”Maskulin” og ”kvinnelig” moral kan oppfattes som metaforer for formålsrasjonalitet og omsorgsmoral. Det er ikke gitt at det er slik, men når Martinsen (1991, s. 21) skriver at ”..evne til innlevelse, fleksibilitet og intuitiv handling (ikke) er spesifikt kvinnelig.. men i læringen av omsorgsrasjonelle handlinger er det i vår kultur mer vanlig å sosialisere kvinner til disse enn menn.”, ligger dette underforstått: polariteten av det mannlige og kvinnelige som uttrykk for polariteten i formålsrasjonaliteten versus omsorgsmorale. Det er vanskelig å ignorere at det kan ligge en maskert kjønnskamp med likestilling, eller et behov for oppvurdering av kvinnespesifikke tradisjoner og oppgaver til grunn for dette. Dette fordi Martinsen (1991) hevder at ”..det er vår tids maskuline rasjonalitet og formålsrasjonalitetens etikk som er mindreverdige.” (s. 55) og er ”knyttet til regler” (s. 18) som er på et lavere

”kompetansetrinn” enn omsorgsmoral. Omsorgsmoral som en kvinnelig moral, er både intuitiv, emosjonell, rasjonell og tar utgangspunkt i konkrete situasjoner (Martinsen, 1991, s. 26). Innen læringsstigen fra novise til ekspert, er det nybegynneren som bruker regler av mangel på erfaring. Parallellen mellom en nybegynner og maskulin moral knyttet til regler kan ikke ignoreres, og kan ut fra dette forklare hvorfor maskulin moral ses som mindreverdige. Dette setter foruten menn, nybegynnere i en underlegen eller mindreverdige posisjon, bevisst eller ubevisst.

Det (for-) billedlige ”Omsorg har med nestekjærlighet å gjøre, å handle mot andre som vi vil at andre skal handle mot oss..(Martinsen, 1991, s. 14), har klare paralleller til Bibelens nestekjærlighetsbud om ”..å elske din neste som deg selv” (Matteus, 22:39). Men at ”..Det er følelsen av å stå andre nær. ”slik Martinsen (1991, s. 14) hevder, er ikke like klart.

Hos Aristoteles (1996, s. 24) har følelser med sinnsbevegelse å gjøre, ”..i det hele tatt det som det hefter nytelse og smerte ved.”. Følelser i en biologisk ramme er beskrevet som en somatisk reaksjon på ytre hendelser (Jensen & Skov (red.), 2007; Johnston, 1999; Konner, 2002; Mocsmand og Kjøllesdal, 2004; Turner & Stets, 2005) og bærer i seg en komponent av tolkning, refleksjon og evaluering (Vetlesen & Nortvedt, 1994). Dog vil normalt ikke følelser for en fremmed ha samme karakter og omfang som i nære relasjoner (From, 1991; Stendahl, 1995; Turner & Stets, 2005). Men dersom sykepleiekulturen har oppfattet at fjerne og nære relasjoner krever i noen grad samme form for kjærlighet og nærhet, vil det kunne generere samme følelse og uttrykk hos utøveren av omsorg i samsvar med sosiale konvensjoner (Wadel, 1996). Sett slik kan det være grunn til å sette spørsmålstegn ved hvorvidt medfølelse overfor ”sin neste”, er et grunnleggende menneskelig trekk eller et sosialt konstruert fenomen, hvor sosiale konvensjoner setter standard for forventning om bestemte følelser og atferd i gitte situasjoner. I så måte kan det Martinsen (2005, s 41) karakteriserer som ”varmebølgen” i sykepleien, hvor ”en skal føle det den andre føler”, være å anse som en legitim oppfatning av

følelser og nærhet ut fra beskrivelsen, eller mangel på utfyllende beskrivelse i Martinsens (1991) omsorgsteori. Sett i lys av dette, kan en tolkning av følelsesaspektet i sykepleien ha bidratt til en forståelse som har paralleller til nære relasjoner.

Martinsen (1991) bruker relativt mye plass på å beskrives sitt syn på omsorg med begrunnelser innen moralfilosofi, blant annet ved hjelp av Aristoteles. Det innebærer å se følelser og nærhet som en beslutning basert på holdning og ikke som primært følelser, slik Aristoteles (1996) gjør i forhold til vennskap. Vennskap kan ut fra en sinnsbevegelse som er til behag, nytte eller et gode, anses som flyktig og lett oppløselig. Varig vennskap er derimot et ”..gode ut fra en holdning..(og).. dels ut fra en virksomhet..” (Aristoteles, 1996, s. 96). Holdningen hos Aristoteles (1996) har paralleller til Martinsen (1991) når hun skriver at ”Skal omsorgen være ekte, må jeg forholde meg til den andre ut fra en holdning..” (s. 71) og ”..holdningen bak handlingen er viktig, en holdning som dannes gjennom vår livsførsel og fortrolighet med moralske forbilder i hverdagslivets praksis.” (s. 51). Dersom sosiologiske teorier vedrørende følelser er korrekte, vil det måtte bety at ut fra en lært holdning kan det opparbeides medfølelse for en annen basert på en situasjonsforståelse i samsvar med sosiale konvensjoner.

Korrelasjonsanalysens brudd i utvidet teoretisk kontekst

Grunnet vansker med å finne svar på korrelasjonsbruddene i analyseteksten, har det vært helt nødvendig å lete andre steder i Martinsens forfatterskap. Det som åpenbarer seg som uklart er i hovedsak hva som menes med nestekjærlighet og ”følelsen av å stå andre nær”, moral og dens medfølende motivasjon, samt menneske- og samfunnssynet.

I følge Martinsen (2003) skal Husserl ut fra iakttagelser ha kommet frem til at ”..morskjærligheten ikke er det primære og universelle, men derimot den appell som utgår fra barnet.” (Martinsen, 2003, s. 68). I den sammenheng kan nestekjærligheten ses som det Martinsen (2003) omtaler omsorgen som; en ubegrunnet, universell og etisk appell fra ens

neste som ikke omfatter bare familie og venner, men også fremmede og fiender.

”Kjærligheten, eller det universelle som moralen uttrykker, viser seg som en spontan uegennyttig handling for den andre – ved at jeg treffes av den appell som utgår fra den andre.” (Martinsen, 2003, s. 73). Kjærligheten er spontan, men ikke hemningsløs, hvor kjærlighetens universelle følelse spontant rettes mot den andre, for den andres skyld. Følelsene inngår i den helhet som menneskene eksisterer i verden på og i deres samspill med omverdenen. Det er denne universelle, eksistensielle følelsen Martinsen (1991) oppfattes å sikte til i uttrykket ”følelsen av å stå den andre nær”.

Løgstrups tenkning er at omsorg, kjærlighet og moral er sammenvevd (Martinsen, 2003). En moral basert på kjærligheten har to sider som inngår i hverandre. For det første en spontan og ubegrunnet side som er taus, dernest er det en uttalt, formulerbar side som er fundert i formulerte normer, regler og sosiale fortellinger, som for eksempel i liknelsen om den barmhjertige samaritanen. Den tause kjærligheten er i sitt vesen spontan og universell, og uttrykker noe universelt og fellesmenneskelig. Den er forenelig med det som oppfattes som ”livsytringer” og forstått som tillit, barmhjertighet, medfølelse. Fordi ”livsytringene” i utgangspunktet er etiske, trenger de ingen begrunnelse (Martinsen, 1990, 2005). Kjærligheten som en del av ”livsytringene”, er altså en av moralens ubegrunnede utgangspunkt og en moral som uttrykker kjærlighet skal ikke begrunnes.

Sett i perspektiv av ”livsytringer” som et eksistensielt og medfødt menneskelig trekk, slik morskjærligheten er svar på en appell fra barnet, er følelser som ”nestekjærlighet”, det en biolog sannsynligvis ville kalt instinkt, svar på en appell fra en ”neste”. Dette svaret forstås som potensielt, instinktivt, taust eller ubevisst, men blir bevisstgjort og krever begrunnelse ved handling.

Lik kjærlighet, er også moral fundert i livsytringene, og moral er å handle til den andres beste. Livsytringene skal som nevnt ikke begrunnes, men våre moralske handlinger

krever begrunnelser for å finne ut hvordan man i hver enkelt situasjon best handler i overensstemmelse med livsytringene (Martinsen, 1990; 2005). Normer og moral er noe vi får bruk for når kjærligheten eller livsytringene svikter. Det er konflikter, kriser og dilemmaer som gjør livsytringene bevisste og som gjør det nødvendig å formulere regler og normer for handling (Martinsen, 2005). Reglens funksjon er å hindre destruksjon av livsytringene. Norm-moralen, eller omsorgsmoralen som Martinsen (2003) også kaller det, er menneske- og samfunnsskapt og begrunnet ut fra den andre og situasjonen han/hun er i. Dette kaller Martinsen (2003) en ”kvinnelig” tilgang til etikken, basert på følsomhet, mellommenneskelige relasjoner og ansvarlighet, i motsetning til en ytre regelstyrt etikk. Den uttrykker kjærligheten som idè ”..gjennom den gyldne regel, i politiske ideer, i målinnrettet filantropi og har til oppgave å få folk til å oppføre seg som om de elsket hverandre, selv om de ikke gjør det.” (Martinsen, 2003, s. 75).

Omsorgsmoralen har altså sammenheng med kvinnelig moral, som har sitt utgangspunkt i livsytringene, det opprinnelige, derfor er den ”taus”. Her ligger også ”moralens medfølende motivasjon”; i det eksistensielle og dermed også i den spesifikke kvinnelige moralen. Den kvinnelige tilgangen til omsorgsmoralen forstås herunder også som ment rasjonell på bakgrunn av den tause, intuitive eller instinktive forståelsen i en situasjon, og særlig hvor det ikke er tilgang til sammenlignbare situasjoner, ”because it felt right”.

Det synes å være lite grunnlag for å hevde at mennesker eller samfunn, enten det er liberalistisk eller kollektivistisk orientert, er mer eller mindre demokratisk og solidarisk ut fra struktur. ”Menneskevenner” som Aristoteles (1996) kalte dem, ”..de hjelper gamle med pleie og ved å avbøte den handlingssvikt som skyldes deres svakhet..” (s. 92), ble omtalt allerede i antikken, en tid som av vesten oppfattes som det første demokratiske samfunn, men som likevel var hierarkisk og aksepterte slaveri (Aristoteles, 2007; Mathisen, 2006). Som Martinsen (1991, s. 15) skriver: Omsorg ”.. gjelder for ulike kulturer til ulike tider.”, hvilket

også betyr under ulike statsstyrer. Martinsens kritikk oppfattes hovedsakelig å ligge i menneskesynet, som etter reformasjonen endret seg fra pavekirkens pålegg om ansvar for medmennesket til et syn om mennesket som selvstendig individ med ansvar for seg selv (Mathisen, 2006). Kritikken mot liberalismen oppfattes å ha med pavekirkens svekkelse å gjøre, hvor ansvaret for fattige og syke ble tillagt verdslige eiere og som førte til en tilfeldig ivaretagelse med mye nød. I sin heideggerske og marxistiske tenkning om fellesskapet og det kollektive ansvaret menneskene har for hverandre, ses et nostalgisk ønske om en gjeninnføring av den kristne nestekjærlighetstanken og gjerningen. Denne tenkningen kommer til uttrykk gjennom det marxistiske system, hvor alle er garantert å bli tatt vare på og ikke tilfeldig overlatt til private aktører. Videre er den heideggerske tenkningen om vår væren som relasjonell og derfor avhengig av hverandre, brukt som begrunnelse. I tillegg kommer det kantesisk beslektede universalismeprinsippet om ansvar for hverandre som en normativ overbygning, en overbygning Heidegger (Aanderaa, 1999; Nærheim, 1995) som deskriptiv ”fundamental-ontolog” ikke kan legitimere.

Når det gjelder kvinners rettigheter, er den form for feminisme som Martinsen (1991) synes å være preget av, en kulturell (Hagtvatn, 2011), radikal form som argumenterer for at det finnes en spesifikk kvinnelig erkjennelsesform, det Martinsen (1991) omtaler som omsorgsmoral eller kvinnelig etikk (se over). Denne feminismen kan enten ta sikte på å sidestille den feminine yringsformen med eksisterende standarder eller fullstendig forkaste menns målestokk. Hos Martinsen (1991) forkastes menns målestokk, liberalismen, dens etikk og verdenssyn. En annen feminisme som synes å dominere hos Martinsen (1991), er den marxistiske. Den ser kvinnekampen som en del av den videre klassekampen mot liberalismen og kapitalistisk økonomi (Hagtvatn, 2011). Kritikken av den kapitalistiske økonomi, blant annet som en av årsakene til ulikhet mellom mennesker, er hos Martinsen (1991) fremtredende. Kritikken mot menns målestokk, kategorisert som ikke-omsorg, kan være en

måte å drive klasse- og kvinnekamp på som oppgraderer kvinner og deres yrker. Således kan Martinsens (1991) diskreditering av maskulin moral, regeletikk, og det liberalistiske samfunnssystem som individualistisk, i betydning av egoistisk, makt- og pengesentrert (s. 42), ses som en ideologisk maktkamp; kamp om hvilket syn som skal være dominerende, særlig innen omsorgsyrkene. Paradokset er at John Stuart Mill, som tilhørte den utilitaristiske skole innen normativ teori, er regnet som en forgrunnsfigur i forsvaret for demokratiet og kvinners rettigheter (Engelstad, Grenness, Kalleberg & Malnes, 2001).

Konklusjon

Omsorg, slik det er definert både leksikalsk og hos Martinsen (1991) er ikke uklar; det handler om å hjelpe og ta vare på hverandre. Den teoretiske utlegningen av omsorgsbegrepet i Martinsens (1991) omsorgsteori, synes likevel uklar. Dette synes å være forårsaket av det underliggende marxistiske og feministiske budskapet i teorien, fremstilt som omsorgens vesen. Det kollektivistiske argumentet for omsorg kan like gjerne oppfattes som et politisk manifest, en omsorgsideologi, som en omsorgsteori, fordi omsorg og kollektivismen antydes å være to sider av samme sak. De underliggende ideologiene kan virke forstyrrende og strider dessuten mot argumentet om omsorg som et universelt fenomen, fordi det universelle, forstått som allmennmenneskelig, ikke kan være avhengig av en bestemt ideologi.

Følelsesaspektet i omsorgsteorien (Martinsen, 1991) oppfattes som uklart, fordi omsorg illustreres med den barmhjertige samaritans ”inderlige” medfølelse. Når omsorgsyteren i tillegg til å skulle ha en relasjon til mottakeren, også skal ”føle at han/hun står mottakeren nær”, er det ikke overraskende at ”en overdreven og ukritisk vekt på følelsenes betydning som yrkeskompetanse” blir resultatet.

Tas andre deler av forfatterskapet med i vurderingen, er omsorg og følelser derimot en intuitiv, instinktiv, menneskelig atferd som uttrykker trangen til å hjelpe et medmenneske. Ut

fra en samlet analyse er det derfor ikke grunnlag for å hevde at omsorg ut fra Kari Martinsens omsorgsteori er et dårlig definert, uklart og affektivt begrep.

Referanser

- Aanderaa, I. (1999). *Relasjoner i teamarbeid*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Aristoteles. (1996). *Aristoteles etikk*. Et hovedverk i Aristotelses` filosofi, også kalt ”Den nikomakiske etikk”. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Aristoteles. (2007). *The politics and the constitution of Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Austgard, K. (1999). Omsorg kan læres! *Tidsskriftet Sykepleien*, 87, 55-58.
- Bloom, H., De Man, P., Derrida, J., Hartman, G.H. & Miller, J.H. (2004). *Deconstruction and Criticism*. The Continuum Publishing Company.
- Cappelens Leksikon. (1983). Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS.
- Engelstad, F., Grenness, C. E., Kalleberg, R., & Malnes R. (2001). *Samfunn og vitenskap*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Fromm, E. (1991). *Om kjærlighet*. Oslo: Aventura.
- Hagtvet, B. (2011). *Ideologienes århundre*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Hastrup, S. og Clausen, R (2005). *Indføring i litteraturteori og tekstanalyse*. Århus: Systime Academic.

- Hauge, H. (1995). *Den litterære vending. Dekonstruktiv videnskapsteori*. Århus:Forlaget Modtryk Amba.
- Heggen, K. (2000). Romantisering av sykepleiefaget. *Tidsskriftet Sykepleien*, 88, 48-50.
- Jensen, T. & Skov, M. (red.). (2007). *Følelser og kognisjon*. København: Museum Tusulanums Forlag Københavns Universitet.
- Johansen, J.D. (2003a). Om fortolkning af litteratur. I: Møller (red.). Århus: *Om litteraturanalyse*. Århus:Forlaget Systime AS.
- Johansen, J.D. (2003b). Om handling. I: Møller (red.). *Om litteraturanalyse*. Århus: Forlaget Systime AS.
- Johnston, V.S. (1999). *Why we feel. The Science of Human Emotions*. Mass: Perseus Books.
- Kant, I. (2004). *The metaphysical elements of ethics*. E-book. Matthews Stapleton. Release date, may, 2004. www.philosophy.eserver.org/kant/metaphys-elements-of-ethics.txt.
- Kirkevold, M. (1992). *Sykepleieteorier – analyse og evaluering*. Oslo: Ad Notam Gyldendal A/S.
- Kirkevold, M. (2000). Utviklingstrekk i Kari Martinsens forfatterskap. I: Alvsvåg, H. & Gjengedal, E. (red.). *Omsorgstenkning. En innføring i Kari Martinsens forfatterskap*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Konner, M. (2002). *The Tangled Wing. Biological constraints on the human spirit*. New York: Times Books, Henry Holt and Company, LLC.
- Kvåle, K. (1997). *Hva er viktig for god omsorg? En studie av kreftpasienters og sykepleieres oppfatning*. Bergen: Hovedfagsoppgave, Det medisinske fakultetet, Institutt for samfunnsmedisinske fag, Seksjon for sykepleievitenskap, Universitetet i Bergen.

- Kvåle, K. (1999). Pasienten vil ha teknisk dyktighet – sykepleierne vil lytte. *Tidsskriftet Sykepleien*, 1999, 87, 60-64.
- Leininger, M.M. (1988a). *Care: the essence of nursing and health*. Detroit: Wayne State University Press.
- Leininger, M.M. (1988b). *Caring: an essential human need*. Detroit: Wayne State University Press.
- Lyngfoss, S. (2011). *Omsorg. En dekonstruktiv tekstanalyse av Kari Martinsens omsorgsteori*. Oslo: Masteroppgave ved Institutt for helse og samfunn, Avdeling for sykepleievitenskap og helsefag, Det medisinske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Martinsen, K. (2003). *Fra Marx til Løgstrup*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Martinsen, K. (1991). *Omsorg, sykepleie og medisin*. Otta: TANO AS.
- Martinsen, K. (1990). *Moderne omsorgsbilder*. Oslo: Gyldendal.
- Martinsen, K. (2005). *Samtalen, skjønnnet og evidensen*. Oslo: Akribe AS.
- Mathisen, J. (2006). *Sykepleiehistorie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Melby, K. (1990). *Kall og kamp. Norsk sykepleierforbunds historie*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS.
- Meleis, A.I. (2007). *Theoretical Nursing. Development and Progress*. Philadelphia: Lippincott and Williams and Wilkins.
- Mocsmann, A.M. & Kjøllesdal, A. (2004). *Å være akutt og kritisk syk*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Morse, J.M.. (1990). Concepts of caring and caring as a concept. *Advances in Nursing Science*, 13, 1-14.

- Møller, L. (red.). (2003). *Om litteraturanalyse*. Århus: Forlaget Systime AS.
- Nielsen, E. (2003). Om tema. I: Møller (red.). *Om litteraturanalyse*. Århus: Forlaget Systime AS.
- Norris, C. (2002). *Deconstruction. Theory and Practice*. London: Routledge
- Nærheim, H. (1995). *Vitenskap og kommunikasjon*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Orem, D.E. (2001). *Nursing. Concepts of practice*. St. Louis: Mosby Inc.
- Stendahl. (1995). *Om kjærlighet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Turner, J.H. & Stets, J.E. (2005). *The Sociology of Emotions*. Cambridge: University Press.
- Tyson, L. (2006). *Critical theory today. A user-friendly guide*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Vetlesen, A.J. & Nortvedt, P. (1994). *Følelser og moral*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Watson, J. (1999). *Nursing: Human science and human care. A theory of nursing*. London: Jones and Bartlett Publishers.
- Wadel, C. (1996). *Følelsenes sosiologi. Om følelsenes mellommenneskelige forankring*. Flekkefjord: SEEK AS